

УДК 378.4(477-25)(091)-057.87“1834/1863”

Тарас Самчук

*магістр історії, аспірант
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
e-mail: samchuk.taras@gmail.com*

ПОМЕШКАННЯ ТА ПОБУТОВІ УМОВИ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА (1834-1863 рр.)

У статті висвітлені особливості житлових умов студентів Університету св. Володимира упродовж 1834-1863 рр. Проаналізовано типи помешкань двох головних груп студентів. Казеннокоштных, «незможних» студентів (рос. – недостаточных студентов), які забезпечувалися за рахунок держави та своєкоштных, які навчалися за власний кошт. Встановлено, що приміщення для спільного проживання для казеннокоштных і «незможних» студентів мали належний рівень побутових умов та в цілому були комфортними для проживання студентів, водночас вони слугували формою контролю над вихованцями університету. З'ясовано, що помешкання своєкоштных студентів суттєво відрізнялися за рівнем побутових умов. Встановлено, що зазвичай студентські помешкання розташовувалися поруч з університетськими будівлями, утворюючи компактні квартали, переважно заселені вихованцями університету. У публікації описано особливості побутових умов життя студентів (опалення, освітлення, водопостачання, санітарно-гігієнічні умови) як казеннокоштных, так і своєкоштных студентів.

Ключові слова: студенти, Університет св. Володимира, помешкання, побутові умови.

Житлове забезпечення є однією з базових потреб людини. Стандарти умов проживання впливають як на фізичний, так і на психічний стан здоров'я особи. Окрім цього стандарти житлових умов є однією зі складових соціального розуміння благополуччя, заможності, з одного боку, та убогості, злиденності, з іншого. Розробку теоретичних підходів щодо вивчення аспектів житлового забезпечення розпочали вчені соціологи, а на сьогоднішній день цей напрямок досліджень перетворився на міждисциплінарний. З середини 1980-х рр. почали виходити спеціалізовані англійські журнали «Housing studies» і «Housing, theory and society», які приділяли значну увагу різним теоретичним та прикладним аспектам проживання. Упродовж 1996-1999 рр. вийшла друком ґрунтовна п'яти томна праця «Geschichte des Wohnens»¹ (Історія житла), в якій автори охопили величезний період (від 5 тис. до н. е. до середини 1990-х рр.), вказуючи на головні особливості соціокультурних змін житлових умов.

¹ (1996-1999). Geschichte des Wohnens. Bd. 1-5. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.

² Андреев, А. (1999). Московский университет в общественной и культурной жизни России начала XIX в. М.: Языки русской культуры; Жуковская, Т.Н. (2011). Университеты и университетские традиции в России: курс лекций. Лекция 7. Петрозаводск; Юркина, Н. Н. (2006). Повседневная жизнь московского студенчества: 1830-1890-е гг.: диссертация кандидата исторических наук. Москва; Гришунин, П. В. (2005). Студенчество столичных университетов: структуры повседневной жизни: 1820-е - 1880-е гг.: диссертация кандидата исторических наук. Санкт-Петербург, та ін.

³ Молчанов, В. Б. (2005). Добробут студентів України в другій половині XIX – на початку XX ст. Український історичний журнал, № 5, С. 39-53. Кругляк, М. (2009). *З історії кийвських студентських гуртожитків (друга половина XIX – початок XX ст.)*. Волинські історичні записки, Т.3, С. 125-131. Шемета, Ю. (2010). Приміщення університету Св. Володимира на початку його існування: опис будинку З. С. Самойловича (1837 р.). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія, Вип. 101, С. 52-55; Шемета, Ю. (2011). З історії гігієни та побуту студентів Університету св. Володимира (1834-1858). Соціальна історія: Науковий збірник, Вип. VII, С. 30-36. Посохов, С. І. (2003). «Квартирне питання» в житті студентів Імператорського Харківського університету. *UNIVERSITATES: Наука и просвещение*, № 2, С. 38-45.

⁴ Владимирский-Буданов, М. Ф. (1884). История Императорского университета Св. Владимира. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, С. 634, 669, Приложение VII, XL.

Варто зауважити, що помешкання та побут студентства завжди відрізнялися низкою характерних особливостей. Ще з часів Середньовіччя студентство відзначалося специфічними умовами проживання, однак вони значно різнилися в залежності від історичного періоду та регіональних особливостей. На загальному фоні виділяється приклад вищої школи Російської імперії, де держава детально регламентувала та контролювала побутово-житлові умови вихованців університету, а процес урбанізації був повільнішим ніж у Західній Європі, що в поєднанні визначало характерні особливості студентського житла та побуту. Значну увагу повсякденному життю студентів Російської імперії і, зокрема питанню студентського житла, приділяють російські вчені². Сучасні українські історики також розглядають у своїх публікаціях побут та особливості студентського житла в Києві та Харкові головним чином³.

Попри те, що помешкання та побут студентства університетів Російської імперії неодноразово висвітлювалися вченими, стосовно окремих навчальних закладів немає узагальнюючих праць. Зокрема, це стосується специфіки житла та побуту студентів Університету св. Володимира, де головним чином розглянуті деталі проживання казеннокоштных студентів (тих, які перебували на державному забезпеченні). Також у публікаціях не означено місце розташування гуртожитків та місць компактного проживання студентів у міському просторі, що унеможливило окреслити просторовий аспект життя студентів. Отож тема потребує загального розгляду з доповненням та уточненням вже відомої інформації.

Відповідно, ми зосередимо свою увагу виключно на розгляді особливостей помешкань та побуту студентів Університету св. Володимира, розпочинаючи з інституту казеннокоштных (к. к.) та закладу для незаможних («недостаточных») студентів, а далі перейдемо до висвітлення подробиць проживання своєкоштных вихованців університету. На наше переконання, загальний огляд потрібний для висвітлення особливих соціокультурних умов Києва, які мали вплив на університет загалом та на студентську корпорацію зокрема. Водночас не варто випускати з уваги те, що і самі студенти долучилися до модернізації міста та вплинули на соціокультурні процеси в ньому.

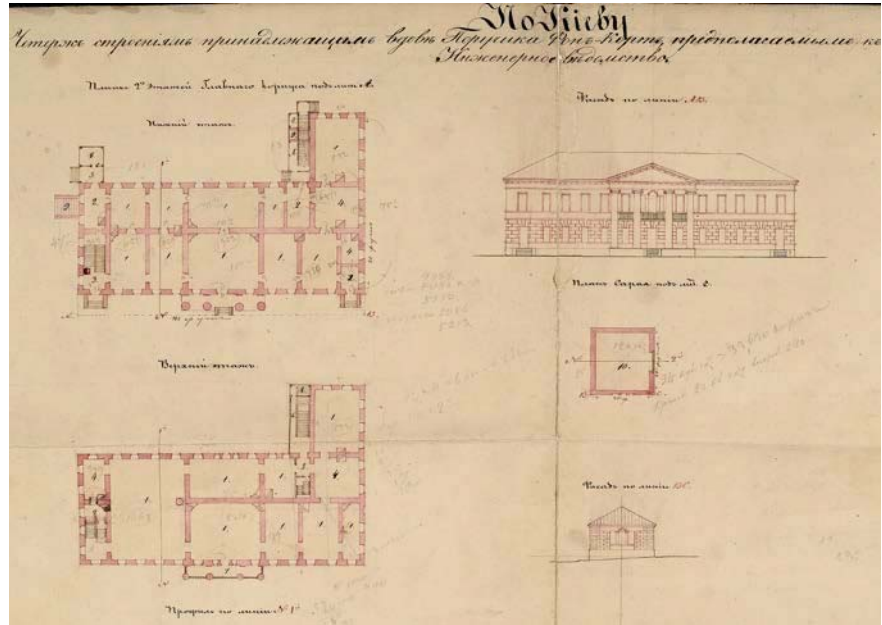
Спочатку варто навести статистичну інформацію стосовно студентства Університету св. Володимира. У 1838 р. 57 з 267 студентів перебували на казеннокоштному утриманні та в якості пансіонерів, ще 40 відносилися до категорії «недостаточных студентов», що загалом становило близько 36% від всієї кількості студентства Університету св. Володимира. У 1845 р. цей показник дещо виріс і становив майже 39% від студентського загалу (135 к. к. студентів і 37 незаможних з 443). Однак у 1855 р. бачимо помітне скорочення цієї категорії студентства в відсотковому співвідношенні до решти вихованців Університету св. Володимира. Кількість забезпечених державою студентів становила 24% (140 к. к. студентів і 54 незаможних з 808)⁴.

Першою будівлею Інституту казеннокоштных студентів був будинок Корта. У ньому від вересня 1834 р. до жовтня 1836 р. роз-

⁵ Державний архів м. Києва (далі – ДАК), ф. 16, оп. 465, спр. 28, арк. 46 зв.

⁶ ДАК, ф. 16, оп. 370, спр. 12, арк. 138-139.

ташовувався гуртожиток для казеннокоштных студентів⁵. У цьому ж будинку протягом зазначеного періоду також розміщувалися навчальні аудиторії та кабінети з колекціями університету. Будинок Корта був найбільшим серед всіх орендованих університетом приміщень. Лише на другому поверсі розташовувалося 13 кімнат. Нижній поверх займали 12 кімнат. За прийнятою в той час традицією стіни кімнат будинку мали різні кольори, які чергувалися (рожевий, зелений, блакитний). Інтер'єр був характерним для заможного міського будинку пер. пол. XIX ст., лише частково змінений та підпорядкований навчальним потребам⁶. Зі зростанням кількості студентів та загальним розширенням університету Інститут казеннокоштных студентів був перенесений до іншої орендованої садиби.

Іл. 1.
Фасад і план двох поверхів
будинку І. Корта 1853 р.

У жовтні 1836 р. Інститут казеннокоштных студентів перемістився до садиби Самойловича. На її території розташовувалися головний двоповерховий мурований будинок, який виходив на червону лінію вулиці Кловської (сучасна вул. Липська), дерев'яний флігель виходив до вулиці Бегічевської (згодом перейменованої на Інститутську). Ще один мурований флігель розташовувався у глибині двору. На території садиби також розміщувалися нежитлові господарські споруди та невеликий сад. Про будинок Самойловича М. Чалий згадував: «Состояние института в этот период имело за собой то преимущество, что он по окружному виду и по внутреннему устройству не имел казенного характера, каким обыкновенно отличаются закрытые заведения»⁷.

У головному будинку для студентів було відведено 6 кімнат на другому поверсі і 5 на першому. Також у будинку знаходилися бібліотека інституту, буфет, їдальня і гардероб. У флігелі поруч з головним будинком розташовувалася квартира економа, канцелярія інспектора студентів, студентська кухня та пекарня⁸. Протягом 1836-1842 рр. на одну кімнату припадало 3-5 студентів. Згідно з кресленням будинку Самойловича⁹ на одного студента припадало приблизно 8-10 м² простору.

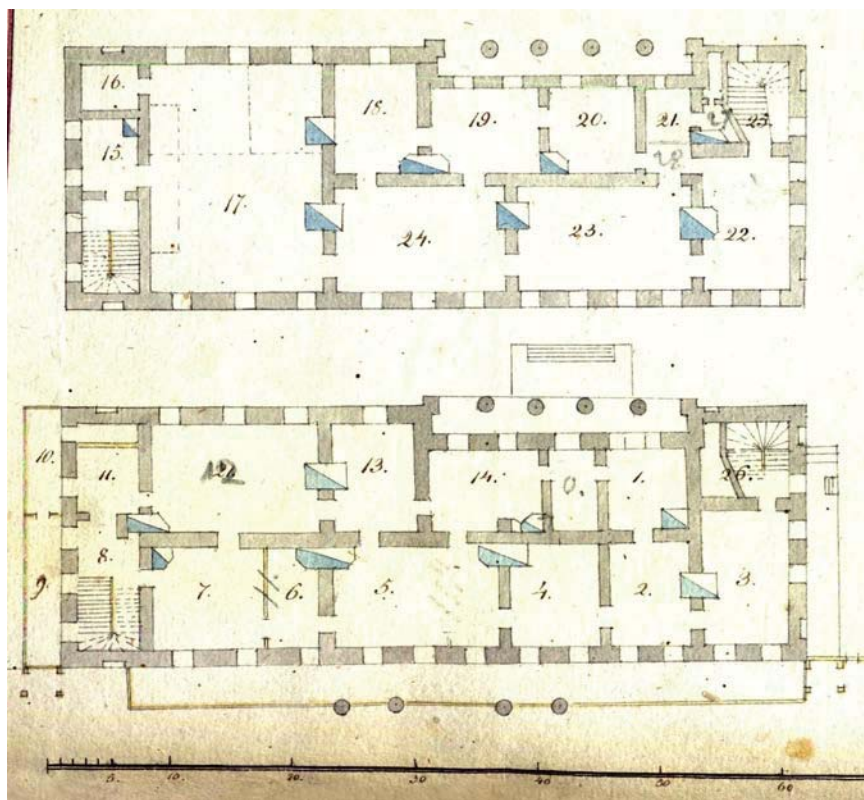
⁷ Чалий, М. (1994). Спогади із життя університету XIX ст. 3 іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: у 2 кн., Кн. 1. Короткий, В., Ульяновський, В. (упоряд.). Київ: Заповіт, С. 203.

⁸ ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 57, арк. 87-90.

⁹ Так само. – оп. 370, спр. 18, арк. 25.

Внутрішнє оздоблення будинку було доволі простим. Стелі в будинку Самойловича білилися крейдою. Стіни верхнього поверху були перлового (білого з сизим відтінком) кольору. Підлога, парадні сходи були пофарбовані вохрою на олійній основі. Двері та одвірок мали білий колір¹⁰.

¹⁰ Так само. оп. 372, спр. 25, арк. 20-21.

Пл. 2.
План двох поверхів будинку
З. Самойловича 1834 р.

¹¹ Так само. оп. 377, спр. 11, арк. 1-2 зв.

¹² Там само. Арк. 9.

¹³ ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 57, арк. 90-90 зв.

¹⁴ Владимирский-Буданов, М. Ф. (1884). История Императорского университета Св. Владимира. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, С. 640, 661.

¹⁵ Чалий, М. (1994). Спогади із життя університету XIX ст. З іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: у 2 кн., Кн. 1. Короткий, В., Ульяновський, В. (упоряд.). Київ: Заповіт, С. 203; Романович-Славатинський, О. (1994). Із спогадів про Київський університет та його викладачів у 1843-1854 роках. Там само, С. 173.

Восени 1841 р. в Університеті св. Володимира був відкритий медичний факультет¹¹. Для розташування медичного факультету університетська адміністрація підбрала трьохповерховий будинок полковника Фреймана, який розташовувався на Лютеранській вулиці неподалік Хрещатика¹². На першому поверсі будинку розташовувалися Інститут казеннокоштных студентів медичного факультету, буфет та умивальня, всього 5 кімнат. Медичний факультет Університету св. Володимира недовго розміщувався в будинку Фреймана. Вже 1 липня 1842 р. він був переміщений до новозбудованого університетського корпусу¹³. Однак, не всі студенти переселилися в головну будівлю університету. Для студентів медичного факультету, які мали практичні заняття в військовому госпіталі, винаймався спеціальний будинок на Печерську, неподалік госпітальних будівель. Оренда будинку тривала до серпня 1858 р. і була припинена у зв'язку з ліквідацією Інституту казеннокоштных студентів¹⁴.

У 1842 р. з переходом університету до власної будівлі, казеннокоштні студенти були поселені на четвертому поверсі. З правого боку корпусу (північна частина приміщення) розміщувалися кімнати словесників, юристів і математиків, з лівого боку (південна частина приміщення) мешкали студенти-медики¹⁵. Окремо для студентів з проблемами дихальних шляхів були влаштовані кімнати на другому поверсі корпусу. У перші роки після побудови приміщення студентські кімнати були доволі вологими та неком-

¹⁶ Солтановський, А. (1994). Из спогадів про університетське життя 40-х років XIX ст. Там само, С. 191, Романович-Славатинський, О. (1994). Из спогадів про Київський університет та його викладачів у 1843-1854 роках. Там само, С. 179.

¹⁷ Кальницький, М. (2014). Гимназии и гимназисты. К.: Сидоренко В. Б., 64; ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 28, арк. 226.

¹⁸ Ернст, Ф. (1930). Київ. Провідник. К., С. 407-408.

¹⁹ ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 28, арк. 226.

фортними, що позначалося на стані здоров'я студентів. Кількість студентів, які мешкали у кімнатах коливалася від 4 до 8¹⁶.

Заклад для незаможних студентів (рос. – «заведение для недостаточных студентов») мав свої особливості облаштування студентського житла. Від кінця 1837 р. до квітня 1839 р. він розташовувався у будинку В. Гербеля на вул. Олександрівській. Сьогодні приблизно на цьому ж місці розташовуються будівлі гуманітарних інститутів НАН України за адресою вулиця М. Грушевського, 4¹⁷. Будинок був двоповерховим та мурованим, з декоративним оформленням у класичному стилі. Його фасад на другому поверсі прикрашав портик із шести коринфських колон¹⁸. Окрім мурованого двоповерхового будинку винаймалися дерев'яний флігель та декілька господарських будівель, які знаходилися на території садиби. Для нагляду за студентами в будинку із вихованцями університету мав знаходитися один із помічників інспектора студентів¹⁹.

Іл. 3.
Будинок В. Гербеля.
Фото сер. 1930-х рр.

²⁰ Владимирский-Буданов, М. Ф. (1884). История Императорского университета Св. Владимира. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, С. 669.

²¹ ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 57, арк. 87-90 зв.

З осені 1840 р. до літа 1842 р. заклад для незаможних студентів розташовувався в садибі поміщика П. Хоєцького поруч з Кловським палацом. Головний будинок садиби був двоповерховим та дерев'яним. Студентські кімнати займали весь верхній поверх (8 кімнат) і ще 5 кімнат на нижньому. Студенти жили по 2-3 в кімнаті²⁰. Також на нижньому поверсі мешкав помічник інспектора, який постійно наглядав за студентами. У дерев'яному флігелі, що розташовувався у глибині садиби містилися: гардероб, буфет та їдальня для студентів. Спеціально для потреб студентів була споруджена дерев'яна кухня²¹.

Згодом заклад для «недостаточных студентов» перемістився в будинку поруч з головним університетським корпусом. З 1842 р. незаможні студенти оселилися в будинку Петрова, який розташовувався на розі вул. Єлизаветинської (сучасна вул. Пушкінська) та Університетського бульвару (суч. бульвар Т. Шевченка). О. Андріяшев згадував про стан закладу для незаможних студентів у другій половині 1840-х рр. Він писав: «Вблизи университета был нанят прекрасный каменный двухэтажный дом, принадлежавший тогда Петрову, в котором на одном этаже помещались спальни

Іл. 4.

Фрагмент карти

Палацової частини Києва

1851 р. з позначенням будинків,

де мешкали студенти. 1. Будинок

Корта; 2. Будинок Самойловича;

3. Будинок Гербеля;

4. Будинок Хойнацького.

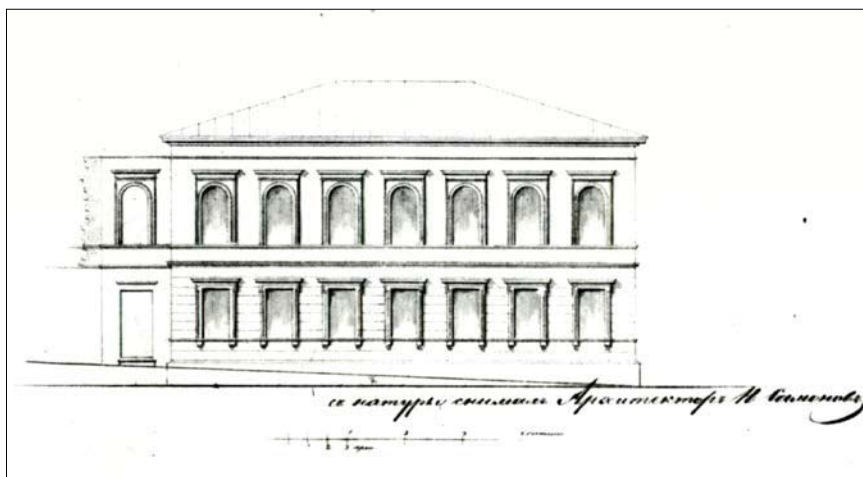
²² Андрияшев, А. Ф. (1911). Воспоминания старого педагога. Русская старина, № 3, С. 578.

²³ Владимирский-Буданов, М. Ф. (1884). История Императорского университета Св. Владимира. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, С. 666.

Іл. 5.

Фасад будинку Петрова

1849 р.

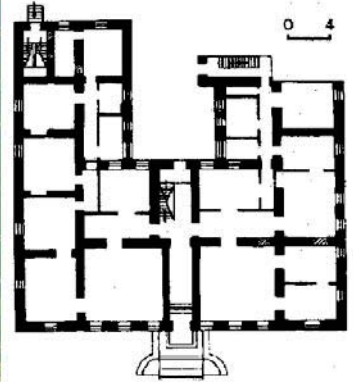
Очевидно, що незадовільний стан будинку Петрова став причиною переміщення незаможних студентів. У 1849 р. студенти переселилися до будинку Березовського, який розташовувався на розі вулиць Володимирської та Шулявської (суч. вул. Л. Толстого)²⁴. Будинок був двоповерховим, на верхньому поверсі розташовувалося 11 кімнат, в яких жили студенти²⁵. Також в будинку мешкав інспектор студентів. О. Романович-Славатинський згадував: «Для студенческой бедноты это было благотворное учреждение [...]; за шесть рублей в месяц мы имели прекрасное помещение, стол вместе с казеннокоштными студентами, вечерний и утренний

²⁴ Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. 1542, оп. 1, спр. 192, арк. 17.

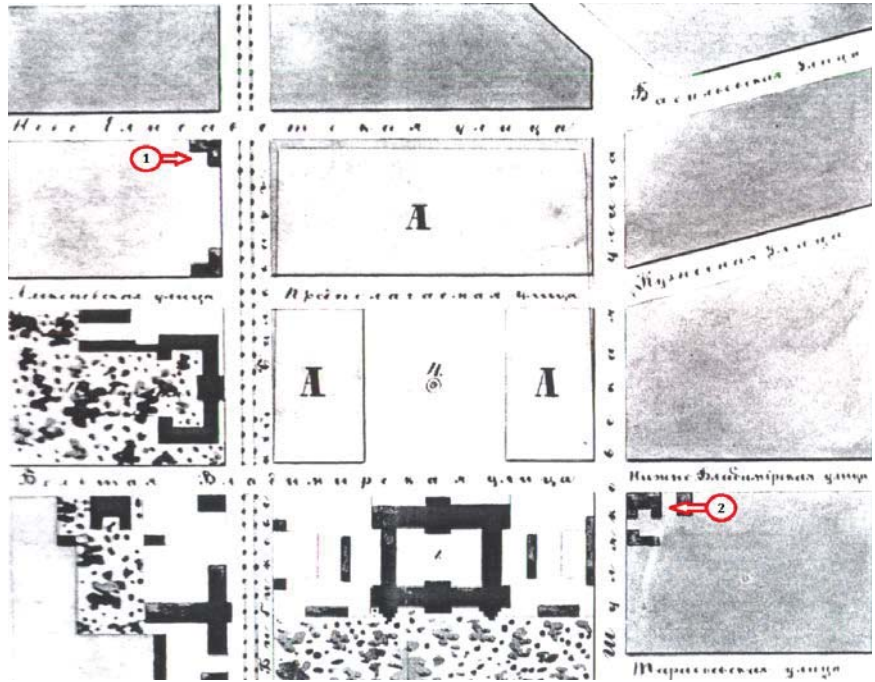
²⁵ ДАК, ф. 16, оп. 368, спр. 32, арк. 2.

²⁶ Романович-Славатинский, О. (1994). Из спогадів про Київський університет та його викладачів у 1843-1854 роках. З іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: у 2 кн.; Кн. 1. Короткий, В., Ульяновський, В. (упоряд.). Київ: Заповіт, С. 174.

чай в самому штрафгаузе»²⁶. У свою чергу, Л. Совінський описуючи заклад для незаможних студентів зазначав, що в ньому панувала дружня атмосфера взаємодопомоги, а побутові умови закладу були задовільними для життя та навчання найбільш вихованців університету²⁷. Будинок Березовського слугував прихистком для незаможних студентів до завершення існування закладу, який проіснував до 1 листопада 1860 р.²⁸.

Іл. 6.
Фасад і план будинку
Березовського 1990-ті рр.

Іл. 7.
Фрагмент карти Києва
поч. 1860-х рр.
з позначенням місць,
де розташовувалися
1. Будинок Петрова;
2. Будинок Березовського.

²⁷ Sowiński, L. (1961). Wspomnienia szkolne i uniwersyteckie. Warszawa, S. 261.

²⁸ Владимирский-Буданов, М. Ф. (1884). История Императорского университета Св. Владимира. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, С. 666, 673.

Приміщення, в яких мешкали казеннокоштні студенти, пансіонери та вихованці закладу для незаможних студентів, не були спеціально збудовані для потреб групового проживання студентів. За своїм призначенням та плануванням вони відповідали вимогам міського помешкання середнього рівня заможності. Адміністрація університету доклала зусиль, щоб організація внутрішньої просторової структури студентського житла була спрямована на створення цілісної системи, в якій вихованці університету могли почувати себе комфортно як для навчання, так і для відпочинку. При цьому важливим залишалось питання контролю над студентами, здійснювати який у таких будинках було легше.

Варто також відзначити, що мешканцями гуртожитків були як студенти-поляки (римо-католики), так і вихованці університе-

²⁹ Remy, J. (2000). Higher education and national identity: Polish student activism in Russia 1832-1863. Helsinki: Soumalaisen Kirjallisuuden Seura, P. 89-90.

³⁰ Tabiś, J. (1974). Polacy na uniwersytecie kijowskim 1834-1863. Kraków : Wydaw. Literackie, S. 31, 37-39.

³¹ Голландська пічка – облицьована кахлями прямокутна пічка для обігріву кімнат з вертикальними димооборотами, за рахунок такої конструкції здійснюється висока віддача теплової енергії. Голландська пічка, як правило, має ширину близько 1 метра, глибину - до 2 і висоту - до 2,5 метрів. Маючи порівняно невеликі розміри, голландська пічка використовувалася для обігріву міських будинків і приміщень до поширення централізованого опалення в XVIII - початку ХХ століть. Плужников, В. І. (1995). Термины российского архитектурного наследия. Словарь-гlossарий. М.: «Искусство», С. 46-47.

³² Шемета, Ю. (2010). Приміщення університету Св. Володимира на початку його існування: опис будинку З. С. Самойловича (1837 р.). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія, Вип. 101, С. 53-54.

³³ ДАК, ф. 16, оп. 370, спр. 12, арк. 138-139.

³⁴ Шемета, Ю. (2012). Побутові умови повсякденного життя студентів Університету Св. Володимира (1834-1858 рр.). Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. Вип. 29, С. 85, 88.

³⁵ Szewczyk, J. (2012). Piece Wschodniej Europy jako fenomen architektoniczny i kulturowy: na podstawie dawnej literatury anglojęzycznej. Białystok, S. 86.

³⁶ Киселев, И. А. (n.d). Архитектурные детали в русском зодчестве XVIII–XIX веков. Справочник архитектора-реставратора. Retrieved 10.08.2017, from <http://art-con.ru/node/1103>

ту українського та російського походження (православні). Поруч з тим фактом, що поляки становили найбільшу групу студентів в Університеті св. Володимира, Й. Ремі зазначає, що вони були більш організованими та мали між собою тісний взаємозв'язок. Студенти-поляки часто домінували та визначали стиль життя в студентських гуртожитках. Також їм була більш притаманна тенденція до ізоляції від студентів інших національностей²⁹. Водночас, житловий побут студентів-поляків не вирізнявся серед решти студентства Університету св. Володимира. Я. Табіш зазначає, що в своїй більшості вони були незаможними та зазвичай підлаштовувалися до наявних умов. Прошарок студентів-багатіїв був зовсім незначний і не мав серйозного впливу на решту вихованців університету, тим більше, розгульний стиль життя заможних франтів піддавався осуду з боку студентського загалу³⁰.

Далі пропонуємо висвітлити специфіку житлово-побутових умов казеннокоштных та незаможних студентів. У нашому огляді ми будемо спиратися головним чином на праці Ю. Шемети, так як дослідниця детально опрацювала значний об'єм архівних матеріалів. Водночас в окремих аспектах тема потребує доповнення та уточнення.

Перші орендовані університетські будинки (Корта, Самойловича, Гербеля, Хоєцького, Петрова, Березовського), в яких мешкали студенти, головним чином, отоплювалися так званими голландськими пічками³¹, рідше камінами. Наприклад, у будинку Самойловича для обігріву використовувалося 16 голландських пічок³². У будинку Корта поруч з голландськими пічками також були каміни³³. Голландські пічки були доволі зручними та економними, одна пічка такого типу могла обігрівати декілька кімнат.

Опалювальний сезон тривав протягом 5-6-ти «зимових місяців» – від 1 жовтня до 1 квітня. Для обігріву приміщення найчастіше використовували вільхові та березові дрова³⁴. Розпилюванням дров та опаленням університетських приміщень займалася спеціальна прислуга. Звичною була ситуація, коли пічки топилися один раз щоденно у той же самий час протягом однієї-двох годин, однак у часи найміцніших морозів застосовували дворазове опалювання (протягом двох годин зранку і протягом однієї – ввечері). Завдяки такому типу опалення в усіх кімнатах будинку вдавалося підтримувати стабільну комфортну температуру³⁵.

Для обігріву головного корпусу університету використовувалися голландські пічки, духові пічки та каміни. Духові пічки розташовувалися в підвальному приміщенні, звідки тепле повітря піднімалося нагору по спеціальним трубам³⁶. На поверххах використовувалися голландські печі та каміни. Для обігріву інституту казеннокоштных студентів використовували 41 пічку. Наприкінці

³⁷ Складною мірою для дров була полінниця, вона становила 1 сажень (213 см) в довжину і 1 сажень у висоту, ширина полінниці визначалася одним, двома або трьома полінами з чверті кожне (чверть $\approx$ 18 см.) (2001). Дрова. Толковий словарь живого великоруського языка. В 4 тт. Т. 1.: А-З. М.: ОЛМА-ПРЕСС. С.450

³⁸ Шемета, Ю. (2012). Побутові умови повсякденного життя студентів Університету Св. Володимира (1834-1858 рр.). Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. Вип. 29, С. 87-88.

³⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 707, оп. 6. спр. 272, арк. 2.

⁴⁰ Шемета, Ю. М. (2014). Освітлення в Імператорському Університеті Св. Володимира (1830-ті – початок 1860-х рр.). Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Вип. 86, С. 32.

⁴¹ Там само, С. 33-34.

⁴² ДАК, ф. 16, оп. 465, спр. 2825, арк. 111.

⁴³ Шемета, Ю. М. (2014). Освітлення в Імператорському Університеті Св. Володимира (1830-ті – початок 1860-х рр.). Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Вип. 86, С. 32-33.

1850-х рр. у головному корпусі, флігелях та «штрафгаузі» (будинок Березовського) налічувалося 170 голландських, 33 варисті, 22 духові, 13 пічок «особливого призначення» (для медичних потреб) та 15 камінів. У 1858 р. на опалення головного корпусу витрачалося 147 сажнів (313 м) три полінних, або 110 сажнів (234 м) одно полінних триаршинних дров³⁷ на суму 1522 руб. 81 коп. Ще будівельним комітетом для зведення приміщень Університету св. Володимира була визначена бажана температура повітря в коридорах, на сходах та житлових приміщеннях. Норма становила +13-16 °С³⁸.

Орендовані для студентів будинки освітлювалися переважно свічками та олійними світильниками³⁹. Як правило використовувалися свічки з яловичого або свинячого жиру, які мали неприємний запах і давали багато кіптяви. Згодом почали закуповувати стеаринові свічки, які давали більш яскраве світло і менше кіптяви. Кількість свічок розраховувалася в залежності від кількості студентів, часу занять і пори року. На основі аналізу архівних документів Ю. Шемета встановила, що станом на 1847-48 навчальний рік на кожен день у період з 1 вересня по 15 лютого передбачалося 159 сальних свічок (по одній для кожного студента – 138, 4 для ватерклозетів, 2 в умивальню, 6 у їдальню, 8 для нічників і 1 на кухню). Зі збільшенням світлового дня потреба у штучному освітленні зменшувалася, тому з 15 лютого до 1 травня для освітлення потрібно було 78 свічок щоденно, з 1 травня по 10 червня – 70 свічок на кожен день, з 10 червня по 22 липня – 15, а з 22 липня по 1 вересня – 70 свічок⁴⁰.

Існував особливий режим освітлення університетських приміщень. Студентам дозволялося працювати з штучним світлом до 22, у виключних випадках до 23 години. Бібліотека освітлювалася з 17 до 21 години. Коридори головного корпусу освітлювалися за допомогою одноріжкових настінних олійних ламп, а в аудиторіях використовували настінні та настельні олійні лампи. За освітленням студентських кімнат та інших університетських приміщень слідувала спеціально найнята прислуга, рідше цирульники та лакеї⁴¹.

Для свічок були передбачені свічники. Вони поділялися на звичайні одно свічкові, канделябри для декількох свічок, також за видами – настільні, настінні, підлогові, шандали (важкі свічники), дзеркальні або з редуктором. Звичайний свічник складався з підставки-основи, стрижня стояка, чашечки для воску і патрона. Очевидно більшість з названих видів свічників використовувалися для освітлення приміщень Університету св. Володимира. Зокрема серед університетської документації є згадки про дзеркальні свічники⁴². Свічники ставилися на обідній стіл, також кожен з казенно-коштных студентів отримував свічник для користування в кімнаті. Як правило, свічники виготовлялися з червоної або жовтої міді. У кімнатах студентів були також нічники у вигляді блюдця підставки з ручкою, згодом на підставку додали ємність для олії та абажур⁴³.

Вихованці закладу для незаможних студентів отримували щоденно по сальній свічці за державний рахунок, які використовували для роботи в темну пору дня. Часто студенти зі «штрафгауза»

⁴⁴ Sowiński, L. (1961). Wspomnienia szkolne i uniwersyteckie. Warszawa, S. 261.

⁴⁵ Шемета, Ю. М. (2014). Освітлення в Імператорському Університеті Св. Володимира (1830-ті – початок 1860-х рр.). Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Вип. 86, С. 33.

⁴⁶ (1889). Воспомяя М. Чалого. Киевская старина. № 12, С. 497-498.

⁴⁷ ДАК, ф. 16, оп. 370, спр. 46, арк. 86.

⁴⁸ Шемета, Ю. (2011). З історії гігієни та побуту студентів Університету св. Володимира (1834-1858). Соціальна історія: Науковий збірник. Вип. VII, С. 33.

⁴⁹ Там само, С. 34.

⁵⁰ Там само, С. 34.

ділилися свічками з менш заможними своєкошнтними студентами⁴⁴. Коридори будинку для незаможних студентів освітлювалися за допомогою 3-х олійних стельових ламп та 3-х бляшаних нічників⁴⁵.

На початку 1840-х рр. кімнати казеннокоштних студентів освітлювалися за допомогою сальних свічок, які згодом були замінені настінні олійні лампи, по одній на двох студентів. Лампи давали дуже мало світла, на що студенти неодноразово звертали увагу адміністрації університету, однак остання не приймала якихось рішень. Тоді студенти вдалися до радикальних дій, щовечора з ладу виходило декілька ламп, ціна ремонту яких значно перевищувала вартість свічок. Адміністрація університету була змушена піти на поступки і повернути для освітлення сальні свічки⁴⁶.

Одним з найважливіших компонентів щоденного життя студентів було забезпечення водою, яка була необхідна для харчування та гігієнічних потреб. Поруч з будинками, в яких проживали студенти були криниці, зокрема у садибі Корта та Самойловича та ін., однак води з криниць було недостатньо для щоденних потреб студентів. Адміністрація університету забезпечувала додаткове постачання річкової води. Доставка води для кухні здійснювалася двічі або тричі на день⁴⁷. У своєму дослідженні Ю. Шемета встановила, що для транспортування води використовували кований биндюг, дерев'яні діжки з черпаками, для зливу води – менші діжки та відра. На початку 1840-х рр. для господарських потреб університету щодня використовувалося близько 200 відер води: для умивання студентів – 35 відер, для приготування чаю – 16, для пральні – 20, решта використовувалася для інших господарських потреб⁴⁸. Поруч з головним корпусом університету було викопано чотири криниці, вода лише у двох з яких, була придатною для використання, причому лише для технічних потреб. Для пиття, приготування їжі та чаю воду привозили з урочища Паньківщина. У головному корпусі Університету св. Володимира передбачався водогін, однак його облаштування виявилось доволі тривалим процесом. Будівництво водогону тривало протягом 1843-46 рр. Водогін був локальним, спеціальними насосами вода з криниць накачувалася у резервуари, звідки вона розповсюджувалася по водопровідній системі, у разі спорожнення резервуару система не працювала. Документи підтверджують, що водогін зазнавав частих поломок та не мав належного технічного обслуговування, тому для потреб університету додатково винаймався водовоз, який доставляв воду до університету⁴⁹.

Приміщення для справлення природних потреб мали назву «відхожі місця», «ретирадники» або «нужники». У будинку Корта в 1834 р. було облаштовано два відхожих місця. Приміщення розташовувалося неподалік сходів, відділялося дерев'яною перегородкою, обшивалося дошками, обмазувалося глиною і білилося, для випорожнень ставився ящик на 3 місця розміром в 1 аршин. Періодично ящик з нечистотами виносили та очищали. Подібне відхоже місце було влаштоване в будинку Самойловича в коридорі першого поверху⁵⁰. Очевидно поруч з іншими університетськими будинками були влаштовані туалети поза домом у вигляді невели-

ких дерев'яних будиночків над вигрібною ямою, що було звичним для Києва цього періоду.

Оскільки після переміщення до університетського корпусу не одразу вдалося влаштувати водопровід і каналізацію, туалети було обладнано за старим принципом. «Такі приміщення, – зазначає Ю. Шемета, – обов'язково мали вікно, ділилися на дві частини: місця для справлення природних потреб, відгороджені перегородкою і площадку перед ними. Самі «зручності» становили собою лавку із отворами, і поділялися на дві частини: на два і три місця. Приміщення оббивалося дошками, згодом частково свинцевими пластинами, стіни білили, щоб уникнути неприємного запаху. Незважаючи на всі заходи уникнути смороду не вдавалося. Невідомо чи всі вони опалювалися, принаймні в 1842-43 рр. згадується одне «тепле відхоже місце». Таких приміщень на студентській житловій частині було щонайменше два» (Там само, С. 35). У деяких інших будівлях студенти користувалися урильниками, зокрема серед майна студентської лікарні зазначається 10 фаянсових урильників (ДАК, ф. 16, оп. 379, спр. 98, арк. 19 зв.)⁵¹.

⁵¹ Там само, С. 35.

У 1843 р. адміністрацією університету було прийняте рішення встановити в університеті ватерклозети. Планувалося зробити 48 чавунних або мідних ватерклозетів з внутрішньою оббивкою свинцем, з мідними кранами, свинцевими трубами, з дубовими стільчаками, сосновими перегонками, покритих лаком. У 1850-х рр. проводилися систематичні ремонтні роботи відхожих місць та каналізації загалом. Приміщення дезінфікувалися, фарбувалися, окремі елементи каналізаційної системи вилуджувалися⁵².

⁵² ДАК, ф. 16, оп. 368, спр. 32, арк. 5.

Для щоденних гігієнічних потреб студентів існували окремі умивальні кімнати, де вихованці університету щоденно здійснювали часткове омовіння та миття рук перед споживанням їжі. Такі приміщення були в будинку Корта, Самойловича та на четвертому поверсі головного корпусу університету. Для повного омовіння студентів спочатку винаймалася лазня на березі Дніпра. Власна університетська лазня розташовувалася в одному з флігелів поблизу головного корпусу. Вона складалася з 4 кімнат. В одній з кімнат розташовувалася піч з казаном, в наступних двох (банних) вздовж стін стояли лавки, а в останню кімнату (мильну) – по спеціальній мідній трубі подавалася вода. Також студенти користувалися ваннами, але виключно з лікувальною метою⁵³. Зазвичай студенти відвідували баню двічі на місяць, однак адміністрація прагнула запровадити щотижневі купання для студентів з метою покращення чистоти та здоров'я студентів⁵⁴.

⁵³ Шемета, Ю. (2011). 3 історії гігієни та побуту студентів Університету св. Володимира (1834-1858). Соціальна історія: Науковий збірник; Вип. VII, С. 33.

⁵⁴ ДАК, ф. 16, оп. 478, спр. 171, арк. 4а.

⁵⁵ Шемета, Ю. (2011). 3 історії гігієни та побуту студентів Університету св. Володимира (1834-1858). Соціальна історія: Науковий збірник; Вип. VII, С. 32.

⁵⁶ ДАК, ф. 16, оп. 375, спр. 146, арк. 59-60 зв.

На основі архівних матеріалів Ю. Шемета встановила, що прибиранням помешкань казеннокоштных студентів та вихованців закладу для незаможних студентів займалася спеціально найнята для цього прислуга. Вікна, дерев'яні та кам'яні підлоги милися полотняними ганчірками, паркет очищали щітками з суконним дрантям і згодом натирали воском та поташем. Для прибирання пилу з меблів та карнизів використовували щітки з кінського волосу, спеціально для обмітання стін використовувалися мочальні швабри на довгих палицях⁵⁵. Загалом при орендованих будівлях університету в 1840 р. працювало 26 служників (сторожі, швейцари, гардеробники, прибиральники)⁵⁶. Казеннокоштні студенти також забезпечувалися лакеями (на одного лакея приблизно при-

⁵⁷ Шемета, Ю. (2011). З історії гігієни та побуту студентів Університету св. Володимира (1834-1858). Соціальна історія: Науковий збірник; Вип. *III*, С. 31.

⁵⁸ ДАК, ф. 16, оп. 469, спр. 572, арк. 158-161.

⁵⁹ Ця категорія була найбільшою у кількісному співвідношенні у 1838 своєкошті студенти становили 64 %, у 1845 – 61 %, а в 1855 – 76 % від студентського загалу. Владимирский-Буданов, М. Ф. (1884). История Императорского университета Св. Владимира. Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, С. 634, 669, Приложение VII, XL.

⁶⁰ (1994). Инструкции инспектору студентов Императорского университета Св. Владимира 1835 г. з іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: у 2 кн.; Кн. 1. Короткий, В., Ульяновський, В. (упоряд.). Київ: Заповіт, С. 119.

⁶¹ (2014). Університет Святого Володимира: студентське життя 1834-1917: зб. документів. В. Ф. Колесник, В. А. Короткий, І. І. Чигирик (упоряд.); К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».

⁶² Шульгин, В. Я. (2010). История университета Св. Владимира. К.: Лыбидь, С. 187.

⁶³ (1911). Pamiętniki Zygmynta Kotużyńskiego 1826-1894. Kraków, S. 12.

⁶⁴ Dubiecki, M. (1909). Młodzież polska na Uniwersytecie Kijowskim przed r. 1863, Kijów, S. 39.

⁶⁵ (1889). Воспоминания М. Чалого. Киевская старина. № 9, С. 719; № 10, С. 129, 133.

падало від 4 до 12 студентів). У 1858 р. лакеїв було 12, вони прибирали студентські кімнати, чистили одяг та ін.⁵⁷. В основному прислугою при інституті казеннокоштных студентів працювали відставні солдати, унтер-офіцери, меншою мірою міщани та селяни⁵⁸.

Інакша ситуація з вирішення «квартирного питання» склалася у своєкоштных студентів Університету св. Володимира⁵⁹. На відміну від пансіонерів, казеннокоштных чи «недостаточных» студентів, вони самостійно займалися пошуком житла. До того ж вони були обмежені університетськими правилами. Наприклад, студентам заборонялося селитися в будинках, де розташовувалися трактири, ресторани, заїжджі двори або збиралися люди, які викликали підозру. На інспектора студентів та його помічників покладалися обов'язки слідкувати за квартирами студентів і у випадку порушень зазначених правил, студент був змушений змінити житло⁶⁰.

Згідно правил, своєкошті студенти у своєму домашньому побуті повинні були дотримуватися розпорядку дня казеннокоштных студентів, тобто їм було заборонено покидати квартиру після 10 вечора, у разі необхідності перебувати поза межами квартири студент мав звернутися до інспектора по особливий дозвіл. При зміні квартири студент мусив повідомити про це інспектора та зазначити свою нову адресу та подробиці квартирування. Студентів заохочували селитися компактно в благополучних районах міста, щоб уникнути згубного впливу підозрілих та неблагонадійних людей⁶¹.

Житлові умови своєкоштных студентів дуже відрізнялися. Дехто взагалі міг не мати постійного помешкання і вів кочовий спосіб від одних друзів до інших, влітку місцем для ночівлі для таких студентів слугувала альганка в Царському саду⁶². Найбагатші студенти могли винаймати квартири на декілька кімнат у центрі міста з прислугою⁶³.

Протягом 1834-1842 рр. студенти та викладачі оселялися поблизу орендованих Університетом св. Володимира будинків на Липках та Печерському форштадті⁶⁴. Студенти мешкали на Графському провулку (суч. вул. Лютеранська), на вулицях Микільській (суч. вул. І. Мазепи) та Еспланадній (суч. вул. М. Омеляновича-Павленка). Однак незаможне студентство селилося у Проваллі, яке відділяло Липки від Печерська. У Проваллі нараховувалося декілька десятків невеликих будиночків з городами та садами, які тягнулися аж до дніпровських схилів. У таких будинках групи студентів винаймали квартири з обідом, чаєм і пранням одягу в середньому за 25 рублів асигнаціями на місяць. Як правило, таке житло було малоприсадатним для життя, студентам надокучали кровососні комахи, а часом вихованців університету обкрадали. Через короткий проміжок часу студенти були змушені переселитися до своїх колег, які мали кращі житлові умови. Наприклад, на вул. Микільській, де, наприклад, троє студентів мешкали в двох маленьких кімнатах, за «стол и квартиру» кожен платив по 2 р. 83 коп. сріблом⁶⁵.

⁶⁶ Tabiś, J. (1974). *Polacy na uniwersytecie kijowskim 1834-1863*. Kraków: Wydaw. Literackie, S. 49.

⁶⁷ Драч, О. (2014). Студенство Університету Св. Володимира доби Шевченка: соціокультурний портрет. У Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX-XXI століть: Шевченковнавчий дискурс. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 29 травня 2014 року м. Київ, С. 14.

⁶⁸ (1901). *Pamiętniki Tadeusza Bobrowskiego przedmowa Włodzimierza Spasowicza*. T.1. Lwów, 1900, S. 274; Романович-Славатинский, О. (1994). Из спогадів про Київський університет та його викладачів у 1843-1854 роках. З іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: у 2 кн.; Кн. 1. Короткий, В., Ульяновський, В. (упоряд.). Київ: Заповіт, С. 161.

⁶⁹ (1889). Воспоминания М. Чалого. Киевская старина. № 10, S. 123; Wiercieński, H. (1973). *Pamiętniki*. Lublin, S. 119.

⁷⁰ Hendrychowski, E. (1933). *Wspomnienia z Kijowa 1858-1862*. *Przeszłość*. № 7, S. 102; Wiercieński, H. (1973). *Pamiętniki*. Lublin, S. 119.

Іл. 8.

Панорама Либідської частини Києва («Новое строение») 1870-ті рр.

Декотрі зі студентів, головним чином поляки, у перші роки існування університету мешкали у приватних пансіонах на Липках та Печерську. Одним з таких закладів був пансіон шляхтича Боровського. Після викриття польського таємного товариства серед студентів у 1837 р. університетська адміністрація почала дуже ретельно стежити за помешканням своєкоштных студентів, особливо студентів-поляків, в окремих випадках забороняючи поселятися в приватних пансіонах⁶⁶.

Студенти також проживали у професорів Університету св. Володимира. Наприклад, є згадки, що польські студенти мешкали на квартирі у Ю. Коженювського та інших викладачів поляків⁶⁷. У 1840-х рр. професори О. Новицький, О. Федотов-Чеховський, М. Дяченко, О. Ставровський і К. Митюков також пропонували заможним студентам поселитися в їх квартирах. Як правило, таке квартирування сприяло успішному навчанню студентів та відмінному складанню іспитів⁶⁸.

Доволі частим вирішенням «квартирного питання» для студентів було репетиторство. Від перших років існування університету студенти викладали для дітей киян, мешкаючи в будинку батьків своїх учнів⁶⁹. Траплялося, що студенти виїжджали з міста на гувернерство до садиб дворянства в сільській місцевості, окрім харчування, даху над головою вони також отримували непоганий заробіток⁷⁰.

З побудовою головного корпусу Університету св. Володимира університетське життя разом з викладачами та студентами перемістилося ближче до головної будівлі. У процесі розбудови Київської фортеці значна частина будинків на Печерську була зруйнована, а їх мешканцям було запропоновано переселитися до нової Либідської⁷¹ частини міста. Новий район міста почала швидко забудовуватися протягом 1830-50-х рр. В. Лясоцький називав цю частину Києва найновішою та найскромнішою⁷².

⁷¹ □ Також часто вживається назва «Новое строение»

⁷² Lasocki, W. (1933). *Wspomnienia z mojego życia*. T.1. Kraków, S. 150.

⁷³ Бахтин М. (1876). Воспоминания из университетской жизни (конца пятидесятих годов) Записки покойного киевского студента. Киевлянин. № 87, С. 1.

У цій частині міста головним чином селилися ремісники, відставні чиновники і військові невисоких звань, вони і здавали квартири для студентів та слухачів університету. Через велику концентрацію помешкань професорів та студентів у цьому районі міста він отримав назву «Латинського кварталу» на зразок паризького. Улюбленими вулицями проживання студентів були Велика Васильківська, Жандармська (суч. вул. Саксаганського), Мала Васильківська (суч. вул. Шота Руставелі), Еспланадна, Кузнечна (суч. вул. Жилианська) вулиці. Практично в кожному домі чи дворі на цих вулицях мешкали студенти в 1850-тих⁷³. До «Латинського кварталу» також входило урочище Паньківщина з вулицями Та-

⁷⁴ (1917). Воспоминания И. В. Е. от детства до смерти (1841-1869). Русская старина. № 4-6, С. 185-186.

⁷⁵ Андрияшев, А.Ф. (1911). Воспоминания старого педагога. Русская старина. № 3, С. 575.

⁷⁶ Sowiński, L. (1961). Wspomnienia szkolne i uniwersyteckie. Warszawa, S. 225.

⁷⁷ (1857). Kilka obrazków z akademickiego życia przez J.W. Rolle. *Gazeta codzienna. Warszawa. № 70, S. 3.*

⁷⁸ Там само. № 74, 3, Бахтин М. (1876). Воспоминания из университетской жизни (конца пятидесятих годов) Записки покойного киевского студента. Киевлянин. № 113, С. 1.

⁷⁹ Wiercieński, H. (1973). *Pamiętniki. Lublin, S. 107.*

⁸⁰ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 81, спр. 214, арк. 4.

⁸¹ Бахтин, М. (1876). Воспоминания из университетской жизни (конца пятидесятих годов). Записки покойного киевского студента. Киевлянин. № 115, С. 1.

⁸² Тьдман, Л. В. (2000). Изба, дом, дворец. Москва, С. 66.

⁸³ Бахтин, М. (1876). Воспоминания из университетской жизни (конца пятидесятих годов). Записки покойного киевского студента. Киевлянин. № 85, С. 1.

⁸⁴ Тьдман, Л. В. (2000). Изба, дом, дворец. Москва, С. 67.

расівською, Микільсько-Ботанічною та Паньківською⁷⁴. Найдешевші квартири знаходилися подалі від головного корпусу на так званих «хуторах відчаю» на Солдатській слобідці (район суч. вул. Златоустівської)⁷⁵.

Процес пошуку житла був доволі простим. Мешканці Києва, які здавали в найм житло приклеювали або до вікна, або до воріт оголошення, в якому повідомлялось про можливість орендувати помешкання⁷⁶. Далі шляхом переговорів можна було домовитися про умови проживання та ціну. Інколи студенти приєднувалися до знайомих по навчанню з гімназії. У такому разі студенти селилися поруч, утворюючи невеликі групи. Так, Ю. Ролле згадував, як він в 1840-х ще з трьома студентами медичного факультету жили у трьох невеличких кімнатах дерев'яного будинку неподалік університету, разом з іншими студентами, що мешкали поруч, утворювали дружні компанії⁷⁷.

Деякі родини дворян Правобережжя переселялися до Києва на період навчання дітей, зрозуміло, що побутові умови таких студентів були більш комфортними⁷⁸. У таких господарів студенти також охоче винаймали помешкання⁷⁹. Траплялося, що окремі студенти будували власні будинки, як, наприклад, Павло Грас, який в 1848 р. зводив своє помешкання в Либідській частині Києва⁸⁰.

У 1850-х рр. студенти селилися по всьому місту, однак в «Латинському кварталі» їх було найбільше. Після побудови анатомічного театру в 1853 р., поруч з ним утворився ще один центр «студентського життя». На просторі між анатомічним театром та вул. Підвальною (суч. вул. Ярославів вал) почали активно розселялися студенти-медики перших курсів, майже в кожному будинку на цьому просторі мешкали студенти⁸¹.

Зазначимо, що у Латинському кварталі і поблизу анатомічного театру будинки, в яких мешкали студенти були доволі однотипними. Вони були дерев'яними, одноповерховими, покриті дерев'яним тесом, так звані будинки «в три вікна», оскільки в містах заборонялося будувати помешкання в одне і два вікна. Такі будинки були малими за площею та невисокими, висота стелі в середньому складала 2,2 м⁸². «Я остановился на Большой Васильковской улице, – згадував про своє перше помешкання в Києві М. Бахтін, – на улицу шел длинный деревянный забор, с настезь отворенными воротами, а во дворе, поотдаль внизу, стоял небольшой, ветхий домик, с високою, почерневшею от давности и кое-где порошею зеленым мхом, деревянною крышею. Домик на половину уже ушел в землю и покосился от старости»⁸³. Як правило, будинок був житловою частиною садиби, за його фасадом розташовувалася господарська частина і доволі часто невеликий сад.

Подібного роду будинки мали типове планування. Вони склалися з трьох кімнат: вздовж двох або трьох вікон розташовувався зал, вглиб будинку, відповідно, розміщувалися дві менші за розміром кімнати. Перегородки між кімнатами були з дощок і доволі часто не сягали стелі. Внутрішнє оздоблення будинків характеризувалося простотою і дешевизною⁸⁴. Той же Бахтін описує інтер'єр такого дому: «Внутренность приземистых домиков была проста до крайности [...] притом у всех на один лад. Комнатки ма-

⁸⁵ Бахтин, М. (1876). Воспоминания из университетской жизни (конца пятидесятих годов). Записки покойного киевского студента. Киевлянин. № 87, С. 1.

⁸⁶ (1857). Kilka obrazków z akademickiego życia przez J.W. Rolle. *Gazeta codzienna*. Warszawa. № 70, S. 3.

⁸⁷ Sowiński, L. (1961). Wspomnienia szkolne i uniwersyteckie. Warszawa, S. 253.

⁸⁸ Бахтин, М. (1876). Воспоминания из университетской жизни (конца пятидесятих годов). Записки покойного киевского студента. Киевлянин. № 87, С. 2.

⁸⁹ Там само

⁹⁰ Groza, A. (1857). Mozaika kontraktowa: pamiętnik z roku 1851. Wilno 1857, S. 81-83.

⁹¹ (2014). Університет Святого Володимира: студентське життя 1834-1917: зб. документів. В. Ф. Колесник, В. А. Короткий, І. І. Чигирки (упоряд.); К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», С. 123; (1864). Wspomnienia z uniwersytetu kijowskiego. *Wiek*. № 28, S. 1.

⁹² (1901). Pamiętniki Tadeusza Bobrowskiego z przedmową Włodzimierza Spasowicza. Т.1. Lwów, 1900, S. 289.

⁹³ Lasocki, W. (1933). Wspomnienia z mojego życia. Т.1. Kraków, S. 182.

⁹⁴ (1863). *Быт киевских студентов*. ЖМНП. № 4. Отд. VI, С. 33.

ленькие, низенькие числом не более пяти, с темными сенцами, по величине более похожие на ящик и ходом со двора. Стены выкрашены в яично-желтый цвет или грязно-серенький, – смесь сажи, разболтанной в воде и мела. Пол не крашенный [...] воздух – затхлый, часто сырой, в сенях пахло капустой и грязной лоханью, зимой не редкость – холод»⁸⁵. Такі будинки слугували помешканням не одному поколінню студентів.

Зазвичай студент оселявся в одній з кімнат такого будинку, часом селилися по двоє і по троє. Інколи кімнати були зовсім малі, всього декілька квадратних метрів⁸⁶. Зовсім малі та тісні будинки студенти жартома називали «хатками на курячих ніжках»⁸⁷. Найбідніші зі студентів селилися в комірчинах, підвалах та горищах, які зовсім не були пристосовані для життя. Погані умови житла та бідність негативно позначалася і на стані здоров'я та успішності студентів.

Наприкінці 1850-х рр. оренда кімнати на місяць з опаленням та самоваром становила 3-10 рублів. Існувала градація ціни та якості житла. Найкращі кімнати коштували 8-10 рублів, хороші – 6-7 рублів, посередні – 3-5, найдешевше було винаймати «угол» у кімнаті за 1-1,5 рублі на місяць⁸⁸.

Найдорожчі кімнати для студентів розташовувалися у світлих, сухих і теплих квартирах з фарбованою підлогою та шпалерами на стінах. Благополуччя доповнювалося хорошими меблями та наявністю прислуги⁸⁹. Опис помешкання заможного студента знаходимо в творі О. Грози, житло відповідає всім переліченим вище критеріями, лише можна додати, що ознаками хорошої квартири було її близьке розташування до університету, великий розмір (у порівнянні з найбіднішими помешканнями), чистота і хороші побутові умови⁹⁰.

У 1850-ті рр. і надалі діяла заборона студентам жити в будинках, де розташовувалися готелі, трактири та інші «неприличные заведения», лише у виключних випадках з дозволу інспектора студентів дозволялося зупинитися у заїжджих дворах. Також заборонялося під час періоду навчання жити поза містом. Адреси всіх своєкоштных студентів заносилися до спеціальної книги, де фіксувалися всі зміни житла. Та й помічники інспектора студентів та педелі регулярно інспектували помешкання студентів, інколи двічі на день⁹¹.

Термін квартирування студентів дуже різнився через вплив різноманітних чинників. Деякі зі своєкоштных вихованців Університету св. Володимира практично щомісяця змінювали житло⁹². Однак зазвичай помешкання винаймалося на півроку або ж на рік⁹³. Загальною тенденцією було те, що студенти за період навчання (4-5 років) змінювали декілька квартир, рідко кому вдавалося весь термін прожити в одному місці.

У 1863 р. й надалі звичною ситуацією було, коли студент оселявся в одній кімнаті міщанського будинку на «Новом строении». Доволі часто для економії студенти винаймали кімнату вдвох, а то й втрох. У такому разі ціна помешкання зменшувалася до 2-3 рублів на місяць. Головним критерієм задовільного житла були його сухість та теплота. Оренда квартир вищої якості, в нових будинках коштувала значно більше – від 10 до 20 рублів⁹⁴.

Побутові умови житла своєкоштных студентів значно різнилися, однак узагальнюючи можемо описати їх головні риси. У зазначений період всі без виключення будинки Києва мали пічне опалення, що було характерно для тогочасного міського побуту. Помешкання бідних студентів опалювалися варистими печами, які виконували одразу дві функції: приготування їжі та обігріву житла⁹⁵. Головним видом опалюваних приладів були різного роду цегельні або кахельні пічки на дровах, голландські – найбільш популярні через свою економність та вигідність. Камінами користувалися рідко, оскільки для їх опалення витрачалось багато дров, а тепла отримували менше, ніж від пічок.

Як зазначалося раніше, умови найму студентами квартири включали плату за дрова, однак такі помешкання коштували дорожче. Зважаючи на бідність значної частини студентства та невідповідність їх житла навіть елементарним побутовим умовам, можемо припустити, що відчуття холоду було звичним та доволі частим для великого відсотка своєкоштных студентів.

У темну пору дня студенти користувалися штучним освітленням, особливо взимку. Найбідніші могли використовувати лучини та примітивні олійні світильники, якість світла від таких джерел була доволі низькою. Більш заможні студенти використовували сальні свічки, згодом стеаринові.

Потрібно зауважити, що в першій половині XIX ст. рівень міського санітарно-гігієнічного побуту в Києві був доволі низьким⁹⁶. Однак така ситуація була загальноєвропейським явищем в той час, зміни розпочалися лише у другій половині XIX ст. Нормою було лише часткове омовіння, з використанням різного роду умивальників, мисок та балій. У XIX ст. повне купання могли здійснювати всього декілька разів на рік. Часті купання чи душ стали нормою для більшості європейців лише в XX ст.⁹⁷. Очевидно, що своєкоштні студенти були заручниками міської санітарно-гігієнічної культури і милися доволі рідко і, скоріше за все, частково, оскільки лазні в Києві на той час не були дуже поширеним явищем⁹⁸. Більшість орендованих студентами помешкань могли мати лише примітивні умивальники. На цей період у місті була відсутня система централізованого водопостачання та каналізації, тому для забезпечення водою будинків використовувалися колодязі або привізена вода. Для справлення фізіологічних потреб дорожчі квартири могли мати туалети в середині будівлі, однак для значної більшості звичними були дворові дерев'яні ретирадники з вигрібними ямами⁹⁹.

Таким чином, умови студентського помешкання значно різнилися. У першу чергу, відрізнялися житлові умови студентів, які перебували на державному забезпеченні, повсякденний побут яких загалом був краще влаштованим. Натомість житловий побут своєкоштных студентів варіювався від проявів крайньої бідності до високоякісних та комфортних умов проживання. Попри загальну розмаїтість, студентські помешкання вирізнялися низькою характерних особливостей, які були продиктовані специфікою студентської зайнятості і сприяли вирізненню групи студентства серед інших мешканців міста. Адміністрація університету здійснювала

⁹⁵ Sowiński, L. (1961). Wspomnienia szkolne i uniwersyteckie. Warszawa, S. 254.

⁹⁶ Hamm, M. F. (1993). Kiev. A Portrait, 1800-1917. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, P. 47.

⁹⁷ Ashenberg, K. (2016). Historia brudu. Warszawa, P. 141.

⁹⁸ Шемета, Ю. (2011). З історії гігієни та побуту студентів Університету св. Володимира (1834-1858). Соціальна історія: Науковий збірник; Вип. VII, С. 33.

⁹⁹ Тьдман, Л. В. (2000). Изба, дом, дворец. Москва, 67.

постійний нагляд над студентським житлом та намагалася контролювати розселення студентів, забороняючи проживати в неблагополучних та потенційно небезпечних районах міста. Зазвичай студентські помешкання розташовувалися поруч з університетськими будівлями, утворюючи компактні квартали, переважно заселені студентами та викладачами університету. Таким чином у місті утворювався своєрідний університетський соціокультурний простір.

References

- (1857). Kilka obrazków z akademickiego życia przez J.W. Rolle. *Gazeta codzienna*. Warszawa. № 70
- (1889). *Vospominanija M. Chalogo*. Kijewskaja starina. № 9, 10, 12.
- (1900). *Pamiętniki Tadeusza Bobrowskiego z przedmową Włodzimierza Spasowicza*. T.1. Lwów.
- (1911). *Pamiętniki Zygmunta Kotiużyńskiego 1826-1894*. Kraków.
- (1917). *Vospominanija I.V.E. ot detstva do smerti (1841-1869)*. Russkaja starina. № 4-6.
- (1996-1999). *Geschichte des Wohnens*. Bd. 1-5. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- (2014). *Universytet sviatogo Volodymyra: studentske zhyttia 1834-1917: zb. dokumentiv za red. L.V. Guberskogo*. Kyiv.
- Andrejev, A. (1999). *Moskovskij universitet v obshchetviennoj i kulturnoj zhyzni Rossii nachala XIX w.*, Moskva.
- Andrijashev, A. F. (1911). *Vospominania starogo pedagoga*. Russkaja starina. №3.
- Ashenberg, K. (2016). *Historia brudu*. Warszawa.
- Bakhtin, M. (1878). *Vospominanija iz universitetskoj zhyzni (konca piatdesiatych godow): zapiski pokojnogo kievskogo studenta*. Kijevlianin. № 85, 87, 113, 115.
- Centralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyeivi (CDIAK Ukrainy), f. 707, description. 6, case 272
- CDIAK Ukrainy, f. 442, des. 81, case 214.
- Derzhavnyj arkhiv m. Kyjeva (DAK), fund 16, description 465, case. 28.
- DAK, f. 16, des. 368, case 32.
- DAK, f. 16, des. 370, case 12.
- DAK, f. 16, des. 370, case 46.
- DAK, f. 16, des. 372, case 25.
- DAK, f. 16, des. 375, case 146.
- DAK, f. 16, des. 377, case 11.
- DAK, f. 16, des. 465, case 2825.
- DAK, f. 16, des. 465, case 49.
- DAK, f. 16, des. 465, case 57.
- DAK, f. 16, des. 469, case 275.
- DAK, f. 16, des. 469, case 572.
- DAK, f. 16, des. 478, case 171.
- Derzhavnyj arkhiv Kyivskoi oblasti (DAKO), f. 1542, des. 1, case.
- Drach, O. (2014). *Studenstvo Universytetu sv. Volodymyra doby Shevchenka: sociokulturnyj portret. Kyiv i kyjany u sociokulturnomu prostori XIX-XXI stolit: Shevchenkoznavchij dyskurs*. Kyiv.
- Dubiecki, M. (1909). *Młodzież polska na Uniwersytecie Kijowskim przed r. 1863*, Kijów.
- Ernst, F. (1930). *Kyiv. Providnyk*. Kyiv.
- Groza, A. (1857). *Mozaika kontraktowa: pamiętnik z roku 1851*, Wilno.

Hamm, M. F. (1995). Kiev: a Portrait, 1800-1917, Princeton University Press.

Hendrychowski, E. (1933). Wspomnienia z Kijowa 1858-1862. Przeszłość. № 7.

Kalnickij, M. (2014). Gimnazii i gimnazisty. K.: Sidorenko V. B.

Korotkyj V. Uljanovskij V. (uporiad.). (1994). Z imenem sviatogo Volodymyra: Kyivskij universytet u dokumentach, materialach ta spogadach suchasnykiv, Kyiv.

Krugliak, M. (2009). Z istorii kyivskih studentskih gurtozhytkiv (druga polovyna XIX – pochatok XX st.). Volynski istorychni zapysky, №3.

Lasocki, W. (1933). Wspomnienia z mojego życia. T.1. Kraków.

Molchanov, V. (2005). Dobrobut studentiv Ukrainy v drugij polovyni XIX – na pochatku XX st. Ukrainskij istorychnyj zhurnal. № 5.

Posohov, S. I. (2003). «Kvartyrne pyttannia» v zhytti studentiv Imperatorskogo Harkivskogo universytetu. UNIVERSITATES : Nauka i prosvieShchenije. № 2.

Remy, J. (2000). Higher education and national identity : Polish student activism in Russia 1832-1863. Helsinki: Soumalaisen Kirjallisuuden Seura.

Shemeta, Y. (2010). Prymishchennia universytetu sv. Volodymyra na pochatku jogo isnyvannia: Opys budynku Z. S. Samoilovicha (1837 r.). Visnyk Kyjivskogo natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorija, № 101.

Shemeta, Y. (2011). Z istorii gigijeny ta pobutu studentiv Universytetu sv. Volodymyra (1834-1858). Socialna istoria: Naukowyj zbirnyk. Vyp. 7.

Shemeta, Y. (2012). Pobutovi umovy zhyttia studentiv Universytetu sv. Volodymyra (1834-1858). Naukovi zapysky z ukrainskoi istoriji. Zbirnyk naukovych stattej. Vyp. 29.

Shemeta, Y. (2014). Osvitlennia v Imperatorskomu Universyteti sv. Volodymyra (1830-ti – pochatok 1860-ch rr.). Zbirnyk naukovych prac. Gileja naukovyj visnyk. Vyp. 86.

Shulgin, V. J. (2010). Istorija universiteta Sv. Vladimira. K.: Lybid

Sowiński, L. (1961). Wspomnienia szkolne i uniwersyteckie. Warszawa.

Szewczyk, J. (2012). Piece Wschodniej Europy jako fenomen architektoniczny i kulturowy : na podstawie dawnej literatury anglojęzycznej. Białystok.

Tabiś, J. (1974). Polacy na uniwersytecie kijowskim 1834-1863. Kraków : Wydaw. Literackie.

Tydman, L. (2000). Izba, dom, dvorec, Moskva.

Vladimirski-Budanov, M. F. (1884). IstorialImperatorskogoUniversitet-aSv. Vladimira, t. I, Kiev.

Wiercieński, H. (1973). Pamiętniki / przedmowa i opracowanie Andrzej Zajączkowski, Lublin.

Zhukovskaja, T. (2011). Universitety i universitetskie tradycii v Rossi, Petrozavodzk.

Taras Samchuk

DWELLING AND LIVING CONDITIONS OF THE STUDENTS OF ST. VOLODYMYR UNIVERSITY (1834-1863)

The article highlights the features of living conditions of the students of St. Volodymyr University for 1834-1863 years. The types of habitats of two main students' groups (who were educated and maintained by the state and students who studied at their own expense) are analyzed in the article. The habitats of students who were educated and maintained by the state were

comfortable for students living and had a proper level of living conditions in general. At the same time, these habitats served as a form of control over university students. The habitats of students who studied at their own expense were significantly different in terms of living conditions. Students usually settled near university buildings and formed a compact quarter, mostly inhabited by university students. The features of living conditions of students (heating, lighting, water supply, sanitary and hygienic conditions) are also described in the publication.

Key words: *students, University of st. Volodymyr, habitation, living conditions.*